

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожууннуң Хонделен
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни
өөредилге талазы-биле
директорнуң
оралакчызы

Ооржак С.К./
« 31 » 08 2022 ч

Бадылааны
Хонделен муниципалдыг
бюджеттиг ортумак
ниити билиг школазының
директору Кужугет Б.Б./

Дужаал № 227/3.
« 31 » 08 2022 ч

6-гы (алдыгы) класска
төрээн чогаал эртеминге
ажылчын программа
2022-2023 өөредилге чылы

Неделяда 2 ш
Бүдүн чылда: 68 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хонделен 2022

Тайылбыр бижик.

6-ги класстың тыва аас чогаалы болгаш литературага ажылчын программазы ортумак ниити өөрөдилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-туң негелделеринге, сорулгаларыңа даянып, Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда ундургени «Төрээн чогаалга күрүне стандартының» сорулгаларыңа болгаш негелделеринге дүүштүр кылдырган.

Даянган программазы: 5-7 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программазын Чамзырын Е. Т., Кужугет М. А., Ооржак Л. Х.– Кызыл: Тыва Республиканың өөрөдилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы. Национал школа хөгжүдөр институт, 2012.

Ук программаны кол болгаш ниити өөрөдилге күрүне стандартыңа даянып тургускан. Ажылдаар өөрөдилге ному:

Л.Х.Ооржак,М.А.Кужугет,Е.Т.Чамзырын,Н.Ш.Куулар,А.С.Шаалы Төрээн чогаал. 6 класс. Ниити оорөдилге черлеринге оорөдилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2016. – 173 ар.

Өөрөдилге ному РФ-тиң ФКӨС-туң негелделеринге дүүштүр ортумак ниити өөрөдилге черлериниң 5-11 класстарыңа тыва аас чогаалы болгаш литературада чижек программага даянып кылдырган.

Төрээн (тыва) чогаал эртемин шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг болгаш предметтиг түңнелдери:

Бот-тускайлаң түңнелдер

- Чогаал эртеми тыва, орус болгаш делегей чоннарының культурлуг өнчүзүнүн чарылбас кезээ дээрзин медереп, ук эртемни өөренири чугула дээрзин билири;
- бодун долгандыр турар ниитилелге шын алдынары;
- өг-бүлезинге, ада-чуртунга ынак, оларның мурнунга харысалгалыг болурун медереп, бот-хуузунун хамааты туружун тудуп билири;
- аажы-чаңын, амыдыралчы дуржулгазын бот-тускайлаң шын тодарадып, углап, сайзырадып билири;
- харылзажылга үезинде үзел-бодалын тодаргай, шын илередип, өскелерни дыңнап, оларның бодалдары-биле каттыжып азы каттышпайн тура, ниитиниң корум-чурумунга дүүштүр бодун алдынып билири;
- келир үеде амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыра-рынче угланган сорулгаларны тургузуп билири;
- өөренириниң чугулазын база чаа билиглер шиңгээдирин медерелдии-биле угаап билип турары;
- төрээн дылыңа болгаш чогаалга ынак, анаа хүндүткелдиг, ху-магалыг болуру;
- төрээн чогаал эртеминге танышкан чогаалдарын сайгарар та-варылгада, шиңгээткен билиглеринге даянып база дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап, сөс домааның чедингир, чараш болурун чедип алыры;
- бодун долгандыр чараш чүүлдү эскерип билири, сагыш-сеткилиниң байлак чорууру, үлегерлиг аажы-чангыг болурунга белени;
- тыва, орус болгаш өске-даа чоннарның янзы-бүрү темаларга бижиттинген чогаалдарын номчуурунга бедик сонургалды;
- өске чоннарның культуразыңа хүндүткелдиг болуру;
- өөрөдилге-шинчилел ажылдарыңа база харылзажылганың янзы-бүрү ажыл-чорудулгазын күүседиринге чугула медээлерни (словарь, энциклопедия, Интернет болгаш о.ө.) тып, шилип, ажыглап билири;
- сагыш-хөңнү байлак, кээргээчел, энерелдиг сеткилдиг аажы-чаңгыг болуру, чараш мөзү-шынарга бодун белеткээри.

Метапредметтиг түңнелдер

Өөреникчилерге чогаал эртемін өске эртемнерниң теория- практиктиг билиглери- биле холбап өөредири, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот-угла- нышкынныг), чаа билиглерни угаап шиңгээткениниң түңнелдери.

Өөредилгениң угаап шиңгээдир бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:
-сөзүглелде медээлерниң хевирлерин тодарадып билир, кол теманы, ооң иштинде кирген бичии темаларны шын билип турары;

- чогаалдың аймаан, жанрын тодарадып билири;
- номчулганың янзы-бүрү: өөредиглиг, көргүзүглүг, таныжылгалыг хевирлерин ажыглап билири;
- янзы-бүрү хевирлерде бердинген сөзүглелдерден (чүгле сөзүглел, иллюстрациялыг сөзүглел, таблица, схема кирген с зүглелдер) кол болгаш ийи чергениң медээлерин ылгап билири;
- дыңнап бижиир сөзүглелдер-биле ажылдап билири (кыска, шилилгелиг, долу дээш о.ө.);
- бердинген медээни (сөзүглелди) бир хевирден өске хевирже өскертип, эдип-чазап, чаартып (план, таблица, схема тургузуп) билири;
- номчаан, өөрөнгөн медээни (сөзүглелди) тодаргай, кызыра, ши- лилгелиг, чогаадыкчы чугаалап билири;
- справочниктер, словарьлар, энциклопедиялар, өөредилге-шинчилел ажылдары, электроннуг номнар-биле ажылдап билири;
- анализ (өөренип турар чүүлүн сайгарары) болгаш синтез (өөренип турар чүүлүн херек кырында түңнээри) харылзаазын чүүлдештирип билири;
- чылдагаан болгаш түңнел харылзааларны тодарадып билири;
- сайгарылгалыг, даап бодаашкынныг чугааны чорудуп билири.

Харылзажырының бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

- бодунуң бодалын өске кижилерге билдингир кылдыр бот- тускайлаң илередип шыдаары;
- тургустунган байдалга таарыштыр айтырыгларны шын тургузуп база харыы берип билири;
- кады ажылдап турар бөлүктүң ниити шийтпирингечөпшээрэжиб билири;
- бодунуң туружун боттуг бадыткалдыг чижектер-биле тудуп, херек апарганда, өскертип билири;
- амыдыралда кижилер аразында харылзажылганың чугулазын медресеп билип турары;
- чугааның байдалыга дүүштүр бодунуң бодалдарын аас болгаш бижимел хевирге тургузуп билири, стиль, жанр талазы-биле аңгы-аңгы сөзүглелдерни тургузуп билири;
- аас болгаш бижимел чугаага үнелел берип, эдип-чазап, харылзажылганың компетенциязын сайзырадыры;
- харылзажылганың сорулгазынга дүүштүр дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап билири, монолог, диалог болгаш ниити чугааны чорудуп билири;
- эш-өөрүнүң азы танывазы улустуң мурнунга чугаа тургузуп билири;
- кады ажылдажылганы чедип алырының байдалын тургузуп, ниити чөпшээрэжилгеге кээп билири;
- чугаа үезинде ниитиниң чурумун кезээде сагып билири. Өөренириниң уг-шиин таарыштырып ажылдаарының бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

- ниити чүүлден чугула бодалды ылгап билири;
- чыып алган медээзин таарыштыр мөөңнөп, ажыглап, даап бодап билири;
- чугаазынга (ажылынга) барымдаалыг чижектерни кириштирип, чылдагааннарны бадыткап, түңнөл үндүрүп, эртемнер аразының чоок харылзаалыын илередип, чогаалга хамаарышкан теория- практиктиг билиглер-биле өске эртемнерни холбаштырып, херек кырында тайылбырлап тура, бодунуң үзел-бодалын, туружун бадыткап билири;
- бодунуң өөредилгезин бот-тускайлаң мөөңнөп ап, хуузунда башкарнып, хөй-ниити аразынга бодун төлөптиг алдынып, кижилер- биле шын харылзаа тудуп, чугаалажып билири;
- билиг чедип алырының аргаларын, канчаар ажылдаарының уг-шиин тодарадып, тускай угланышкынның бот-башкарнып билири;
- чогаал сайгарылгазын эртемден дашкаар, өске эртемнер-биле холбап, делгем сайгарып, бердинген темага азы айтырыгга хамаарыш- тыр харыыны хөй талалыг берип билири.

Предметтиг түңнелдери:

- Чогаал эртемин өөренириниң онзагайын, чугулазын медреселдиг билип ап чорууру;
- чогаал эртеми чечен сөстүң уран-чечени болгаш чаражы, куль- турлуг аажы- чаң болгаш мөзү-шынарның көргүзүкчүзү боорун эки би-лири;
- чечен чогаал уран чүүлдүң тускай хевири бооп чоруурун болгаш уран чүүлдүң шупту хевирлери сырый харылзаалыг дээрзин билири;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып база оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билири;
- улустуң аас чогаалының хевирлери – үлегер домак болгаш че- чен сөстөрүни ылгап билири;
- кыска тоолдарны боду чогаадып шыдаары;
- эпиктиг чогаалдарда кол болушкуннарны тодарадып, оларның аразында харылзааларын, чөрүлдээлерниң чылдагааннарын тодара- дыры;
- алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билири;
- маадырлыг тоолдарның уран-чечениниң онзагайын тодара- дып, тайылбырлап билири;
- тыва литератураның төөгүзүнүң, сайзырап келгениниң үе- чадаларын билири;
- чогаалдың идея-тематиктиг утказын бижиттинген үези-биле холбап, ниитилел амыдыралы болгаш культураның хөгжүлдезин чечен чогаал-биле чергелештир сайгарып билири;
- чечен чогаал сайгарылгазын литература-теориялыг билигге (тема, идея, сюжет, композиция, чогаал аймактарының жанр-хевирлери, ылгавырлыг талалары, дылдың уран чурумалдыг аргалары) даянып, ханы сайгарып билири, чогаалда көдүргөн проблеманы тодарадып би-лири;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын барымдаа- лап, долу сайгарылгазын кылып билири;
- чогаал сайгарылгазының бүгү аргаларын (бижиттинген төөгүлүг байдалдары, тургузуунуң онзагайы, дылының уран-чечени, тема, идеязы, уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаалыы, чогаалда чечен үе, чечен девискээр дээш о.ө. талаларын) эки билири;
- чогаал сөзүглелиниң планын, тезизин тургузуп билири, план езугаар аас-биле азы бижимел-биле кыска утказын тургузуп билири;
- литературлуг терминнерни, чогаалдан үзүндүлерни, цитата- ларны чогуумчалыг

ажыглап билири;

– чогаал сайгарылгазының азы харылзаалыг чугаа үезинде бо- далдарын шын, тода илередип, монолог, диалог чугаа тургузуп азы ниити чугаага киржип билири;

– чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажил- дарны шиңгээдип, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажил- дарга ажыглап билири;

– чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгларга азы бердинген те- мага дүүштүр бижимел чогаадыкчы ажилдарны (эдертиг, чогаадыг, эде тургузары, удур чогаадыры дээш о.ө.) шынарлыг (класска азы бажыңга) кылып билири;

– сюжетти улаштыр чогаадып азы эде тургузар дээн чижектиг ажилдарга чогаадыкчы арга-шинээн көргүзүп шыдаары;

– каталог-биле ажылдап, солун-сеткүүл, телевидение, Интернет четкизинден медээлерни ажыглап билири;

– тыва, орус база эвээш санныг чоннарның, делегей литература- зындан чогаалдарны назы-харыңга, сонуургалдарыңга дүүштүр сеткил хайнышкынныг хүлээп, сайгарылгалыг номчуп билири, делегей амы- дыралынче делгем көрүштүг чогаадыкчы номчукчу болуру.

Өөрөдилге-тематиктиг план

№	Темаларның ады	Чогаалчыларнын допчу намдары Чечен чогаалды өөрөдири	КДН	Чогаал теориязы	ЧСК
1	Литература-состун уран-чуулу				
2	Эгээртинмес эртине-байлак-аас чогаалы				
3	Авторлуг тоолдар				
4	Элээдилернин эрээн-шокар делегейи				
5	Ыт-шынчы оннук				
	Ниити:				

6-гы класска төрөөн чогаал эртемниниң утказы болгаш тургузуу

Кирилде (1 шак).

«Литература – сөстүң уран чүүлү» деп темага беседа. Өөрөдиге чылында өөренир чогаалдар-биле допчу таныжылга.

I-ги кезээ. Эгээртинмес эртине-байлак – аас чогаалы. Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар (3 шак).

Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар – бурун ада-өгбевистиң эрткен төөгүзүн болгаш күзел-бодалдарын, кожа-хелбээ чоннар-биле харылза- аларын илереткен аас чогаалының бир хевири. Оларның дөмейлешкек болгаш аңгылашкак талалары. Төөгү чугаалар. Төөгү чугаада болууш- куннар боттуг, төөгүге хамаарылгалыг, болган чери, үези тодаргай. Ол

– боттуг барымдааларга үндезилеттинип чогааттыңан, биче хемчээл- диг тоожуушкун тургузуглуг аас чогаалы.

Тоолчургу чугаалар

Тоолчургу чугаа фантастиктиг бодалга үндезилеттинип чогаат- тынар. Чуруттунган болуушкуннарның болган үези, чери билдинмес, маадырларның төөгүге турган-турбааны шынзыттынмас, бичии хемчэ- элдиг тоожуушкун тургузуглуг аас чогаалы.

«Ай, хүн», «Үгер канчап дээрже үне бергенил?», «Кижини канчап эң-не күштүг амытан болганыл?», «Чеди-Хаан сылдыс», «Күскениң чылга киргени», «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа», «Хайыракан» (3 шак).

Өртемчей, ооң тывылганы, тургузуу болгаш амыдырал дугайында бодалдарның тоолчургу чугааларда илереттингени. Оларның дылының уран-чечени.

«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа», «Кыры сөөгү», «Теве- Адар». «Хөөмейлээр Бүдүкпен» (2 шак).

Төөгү чугааларның утказы. Чоннуң төрөөн черинге хостуг чуртта- ар, ол дээш маадырлыг чоруктар кылыр күзел-бодалдарының илерет- тингени. Гиперболаның ажыглалының чогаалдарның утка-шынарынга дүүшкээ. Өөрөдиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дузазы.

Чогаал теориязы. Тыва тоолчургу болгаш төөгү чугааларны шинчилеп келгени. (1 шак).

«Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока» деп серияның «Мифы, легенды, предания тувинцев» деп номун ажыглап, өөреникчилерге ооң кол утказын таныштырары.

Тыва улустуң ырлары (2 шак).

Тыва улустуң ырларының тывылганы. Оларның темалары, утказы, тургузуу. Кижиниң амыдыралынга ырларның ужур-дузазы. Дылының уран-чечени.

Ырларда тыва улустуң амыдыралын, күзел-бодалдарын, харыл- зааларын илереткени, долгандыр турар бойдусту кижиниң авыралдыг ада-иези дег көрүп чорааны: «Тооруктуг долгай Таңдым», «Хандагай- ты», «Самагалдай», «Межегей», «Өдүген-Тайга», «Чашпы-Хем».

Тыва улустуң ырларында социал хөөннерни илереткени: арат чоннуң дарлакчыларны көөр хөөн чок чоруун көргүскени болгаш аңгы демиселиниң чепсээ бооп чорааны: «Алды баштыг Кара-Дагны», «Очалаңдан кедилерин», “Дөге -Баары”.

Күш-ажыл, мал-маган, эт-херексел, байыр-наадым, оюн-тоглаа ду- гайында бодалдарны илереткен улустуң ырлары: «Кадарчы», «Чыраа-Хоор» д.о.ө.

Кожамык (1 шак).

Кожамык – ыр аймааның бир эң нептереңгей хевири. Кожамыктың тывылганы, тематиказы, тургузуу, күүселдези. Амгы ырлар болгаш кожомыктар.

Чогаал теориязы. Ыр болгаш кожомык дугайында билиг (1 шак).

Алгыш-йөрээлдер (2 шак).

Алгыш-йөрээлдерниң утказы, тургузуу болгаш темалары. Оларның чоннуң ажил-агыйы болгаш ёзу-чаңчылдары-биле тудуш холбаалыы, улустуң эң-не өндүр күзелдериниң, чүдүлге-сүзүглелиниң, делегейкөрүүшкүнүнүн илереттингени.

Алгыш-йөрээлдерниң бөлүктери: алгыштар, чалбарыглар, мактал- дар. Оларда ажиттынган омур-хевирлер, уран-чечени, дылы. Оларның эрткен болгаш амгы үеде ажыглалы.

Хам алгыштары (1 шак).

Хам алгыштары – тыва чоннуң шүлүк чогаалының эң-не эрте- бурунгу хевири, ооң сагыш-сеткил культуразының эртинези, бурунгу үзел-бодалының илередии. Тыва хамнарның алгыштарының янзыла- ры, амгы үеде ажыглалы болгаш кадагалаттынганы.

Немелде номчулгага сүмелээн чогаалдар:

Д.С. Куулар, Ч. Куулар «Кыс-Халыыр» (шилиир).

З.Б. Самдан «Чылбыга Айны канчап сыырыпканыл?» (шилиир) Тыва улустуң ырлары (шилиир).

Тыва кожомыктар (шилиир).

З.К. Кыргыз Тыва улустуң алгыш-йөрээлдери (шилиир). М.Б. Кенин-Лопсан Тыва хамнарның алгыштары (шилиир).

Авторлуг тоолдар

С.А. Сарыг-оол «Агар-сандан ыяш» (2 шак).

«Агар-Сандан ыяш» – тыва литературада бирги авторлуг тоол. Агар- Сандан ыяш – Тывага Улусчу хувискаалдың ачызында тургустунган чаа эрге-чагырганың омур-хевири. Тайбың болгаш араатан аңнарның омур- хевирлерин дамчыштыр Тывага аңгы демиселин тоолда көргүскени. Улустуң аас чогаалы-биле сырый харылзаалыы, уран-чечени.

Словарь-фразеологтуг ажыл: айдызалдыг-аңгаралдыг, өкпе- чүрээнге тоннуп, түмөн, килеңнер, ачы-буян, кушкулдур.

Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота дугайында билиг (1 шак).

С.В. Козлова «Аъттыг-шеригжи кыс» (1 шак).

Тыва эки турачы Вера Байлактың амыдыралын чеченчидип чуруп көргүскени. Байлактың дайын шөлүнге эрес-дидим чоруу болгаш тайбың ажил-ишке киржилгези.

Словарь-фразеологтуг ажыл: шагжок, артынчактыг, маажым- шөлээн, «кызыл-дустаан», хүндү-ямбы, хайгыыл, чемдик-тудуу, бүлгүртүпкен, хайгыыл, сүрлүг, шишип, дары.

Немелде номчулгага сүмелээн чогаалдар: С. А. Сарыг-оол «Чырык-Мерген Маадыр». Л. Б. Чадамба «Азас дугайында чугаалар» С.С. Сүрүң-оол «Оорну кым тутканыл?» М.С. Эргеп «Алдыртпас Агыына»

Н.Ш. Куулар «Дөрт тынныг Алдай-Чечен дугайында ыр».

II-ги кезээ. ойнай-сылдай сойгалажыр...

К-Э. К. Кудажы «Маргылдаа» (1 шак).

Кижилерниң хоозун мактанькчы, улуургак болгаш өрү көрдүнер бардам чоруун кочулап көргүскени. Маска, Дөжү, Хөрүктүң омур- хевирлериниң чуруттунганы. Басняның дылының уран-чечени.

С.С. Сюрюн-оол «Аът биле оор» (1 шак).

Мөзү-бүдүш проблемазын чидии-биле көдүргени болгаш хөй ниитиниң өнчү-хөрөгизиниң төтөглекчилери – оорларны буруудат- каны. Басняның идеязы, темазы, ооң амгы үе-биле харылзаазы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: бүдүрээштиң, чизирт, башка-башка, шылагдаан.

Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг (1 шак).

Немелде номчулгага сүмелээн чогаалдар:

Ю.Ш. Кюнзегеш «Шартылаа биле Кымыскааяк». М.Б. Кенин-Лопсан «Билииргектиң билии биче». М.Б. Доржу «Чекпе биле Дилги».

Л.Х. Иргит «Кажарлаашкын».

И.А. Крылов «Шиижек биле Көге-буга» (очулга).

III-кү кезээ. Элээдилерниң эрэн-шокар делегейи С. К. Тока

«Араттың сөзү» (6 шак).

«Мерген», «Тас-Баштыг», «База кыш», «Шаагай».

Чогаалдың идеялиг утказын ажыдарынга бойдус чурумалдарыныңужур-дузазы.

Тыва ава херээжен кижини алдаржытканы. Тас-Баштыгның уга- анны, маадырлыг чоруу, амыдырал дээш демисели, уругларынга ынакшылы, сагыш човаашкыны. Ол өг-бүлениң найыралын, демниин чедимчелиг дамчытканы. Эрги Тыва үезинде яды улуустуң аар-берге амыдыралдыг, эрге чок чораанын көргүскени.

Словарь-фразеологтуг ажыл: чиңгине, кеземче, халаптыг аа- рыг, шола ат, имилээн, чалча, өртег, селип, эгенир, арбан-суму, мажак, одуш, идиш, кымзар, челбип, чиңзе, чадыр өгнүң алажылары, казапча, шаагайтап, хан-чылбай.

с. А. сарыг-оол «ол-ла Маскажык» (3 шак).

Чечен чугаада Тывага хувискаал мурнунда яды араттарның түрөңги амыдыралын Ууштаарның өг-бүлезин дамчыштыр чуруп көргүскени.

Хувискаал соонда кижилерниң амыдыралы кайы хире өскерлип, аас-кежиктиг апарганын эрткен үе-биле деңнеп тургаш көргүскени.

Чаа амыдыралды туда берген мурнакчы араттың омур-хевирин, ооң патриотчу, интернационалчы сеткил-хөөнүн С. Сарыг-оолдуң чедимчелиг чурааны.

Чогаалда күскү пейзажты, өгнүң интерьерин, Маскажыктың бо- далдарын, күш-ажылды уранчыдып көргүскени. Аас чогаалы-биле харылзаазы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: бөдей өг, күзүрүм, уургайлыг, шири, докпак, далгыг, сүргү.

Чогаал теориязы. Чогаал маадырларының дугайында билиг (1 шак).

Маадырның портреди, сагыш-сеткили, культуразы, чаңчылдары, мо- ральдыг негелделери, өскелер-биле харылзаазы, чер-чурту, хар-назыны, ниитилелде байдалы, таарымчалыг болгаш таарымча чок талалары.

О.Ө. Сувакпит«Буяанның сергези» (2 шак).

ТАР-ның арат чонунуң Кызыл Шеригге дузаламчызы. Чоннуң па- триотчу

көдүрлүүшкүнү. Дайын чылдарында тыва уругларның бир мөзүлөш овор-хевири чураны. Чогаалдың идея, темазы.

Словарь-фразеологтук ажыл: сыгыртаалар, шой паш, ТАР, дарга-сайыттар, хоюн девээледир, арбан төлээзи.

М. М. Дуюнгар «Хлеб» (2 шак).

Авторнун мораль, мөзү-бүдүш айтырыын чедимчелиг дамчытка- ны. Дайын сөөлүндө чылдарда амыдыралдың чурумалы, хлебтиң үнези. Байырның, Белек-кыс башкының, суму даргазының овор-хевирлериниң чуруттунганы. Чогаалдың кижизидикчи салдары, уран-чечени.

Словарь-фразеологтук ажыл: интернат, чартык хандырылга, кол-хоз, көк-хырын, оонактай бербес, ажыг чывар, бүлгүртүнүп, ойлук чок, үй-балай, төтөгөп.

Ш.М. Суван «Киж-Бүрүс» (тоожудан эгелер) (4 шак). Чогаалчының тыва литературага тоолчургу чугааларга үндөзилээн,

элдептиг киж-биле ужуражылга темазын бир онзагай кылдыр ажыт- каны. Тоожуда чуруттунган овор-хевирлерниң онзагайы. Оларның Дүктүг-оолдун салым-чолунга киржилгези. Тоожуда боттуг амыдыралды чуруп көргүскени болгаш авторнун чогаадыкчы бодалының иле-рээшкини.

Словарь-фразеологтук ажыл: кара адары, мөөрей, човадыр, үе- чергези, одар, киж дүрзүлүг, киж-бүрүс, чөмөлээр, ноутбук, интер- нетчилер, адыгуузун амытан, кара шаар.

Немелде номчулгага сүмөлээн чогаалдар:

К-Э.К. Кудажи «Баштайгы олчам».

С.С. Сүрүн-оол «Ак анай биле Арбай-оол». К. Х. Оргу «Алышкылар».

Л.Н. Толстой «Кавказта туттурукчу» (очулга).

IV-кү кезээ. Ыт – шынчы өңүк Х.М. Ойдан-

оол«Эзир»(тоожудан эгелер) (3шак).

«Киж биле бойдус» деп теманы чечен чугаада көдүргени. Байлаң-оолдун салым-чолунга Эзирниң киржилгези. Тыва аңчыларның буян- ныг чаңчыларын болгаш бойдустан чараш-каазын чуранының онза-гайы.

Словарь-фразеологтук ажыл: мөөрүк, хыргыгыш, тулаа, өзен, сеткил, ээрем, тооргу.

Ш. М. Суван «Азыранды» (2 шак).

Чогаалдың адының идеялиг утказы. Чогаалчының улуг болгаш бичии кижилерниң иштики делегейин ылгалдыг кылдыр чураны.

Чечен чугааның кижизидикчиужур-дузазы. Дылы болгаш уран-чечени.

Словарь-фразеологтук ажыл: балдырлап, сезиктиг, чүкүрерге, чаргы, үгек, чер чүректиг, атпаңайнып, киискидип.

Немелде номчулгага сүмөлээн чогаалдар:

Х.М.Ойдан-оол «Чүгүрүк-Кара». Э.Л. Донгак

«Меңниг-Сегел». Ч.Ч. Куулар «Кудурук».

V-ки кезээ. Төрээн чуртум делгемнери...

С.А. Сарыг-оол «Күс» (1 шак).

Шүлүкте күскү бойдустан өңнерин чуруп көргүскени болгаш күскү ажыл-агыйны

уран-чечен аргаларны ажыглап, илереткени. Күскү чурумалдың тодазы болгаш амыдыралдың сергек, хөглүг хөөннерин ажытканы.

Словарь-фразеологтук ажыл: кадыыр, дырбааш, шаңнар, малдар сүрүү, дистинчипкен, түмен, олбук, оймактар, дөгөрүнгөн.

М.Б. Доржу «Экии, Тывам!» (1 шак).

Өскөн төрөөн Тывазынга чоргааралын, ынакшылын илередип, авазынга дөмөйлээни. Омак-хөглүг чонунуң хөөмей-сыгыдын алдаржыдып, төрөөн чериниң каас-чаражын алгап-мактап, патриотизм темазынчедимчелиг ажытканы.

Словарь-фразеологтук ажыл: хөлбегер, хөңнү, адар даң, торулбайн.

А.А. Даржай «Өггө йөрээл» (1 шак).

Шүлүктүң тема, идеязы. Бижиттингениниң онзагайы, тургузуу. Адалга дузазы-биле лириктиг маадырның тыва өггө чоок хамаарылга-зын илереткени.

Дылының уран-чечени, аас чогаалы-биле холбаалы.

Тыва бөдөй өгнү алдаржыдып, мөңгө темаларның бирээзи төрөөн чурт дугайында теманы бир янзы ажытканы. Йөрээл хевирин сайзыратканы.

Словарь-фразеологтук ажыл: бөдөй өг, шыпшыктар, өгбө, диптер, дүргектелген, эргиштелир.

С.Б. Молдурга «Амытаннар чылы» (1 шак).

Тыва улустуң чыл санаашкынының шүлүктө илереп келгени. Амытан бүрүзүнүн онзагай аажы-чаңын, тускай шынарларын уран-чечени-биле ажытканы.

Словарь-фразеологтук ажыл: үстүү оран, дуюглог мал, мый-ыт, далчыр, төрө, кошкул, сарыылдыглар, көгээржик, эрбенниг.

Чогаал теориязы. Проза болгаш шүлүк чогаалы (1 шак).

Немелде номчулгага сүмелээн чогаалдар:

Л. Чадамба «Ак-көк хемнер».

М. Кенин-Лопсан «Авамның өө». А. Даржай «Тыва өглер».

Н. Куулар «Авам шайы».

С. Козлова «Авам сугга чораанымны».

Ө. Оралбаев «Тыва черге мөгейиг» (очулга).

VI-гы кезээ. көжеге-даа ажыттынды...

В.Ш. Көк-оол «Чаргы» (2 шак).

Шииниң тема, идеязы. Ында кол чөрүлдээниң үнген дөзү.

Кол персонажтарның омур-хевирлери, аажы-чаңнары, оларның аразында харылзаалар. Чогаалдың кижизидикчи утка-шынарлыгы, дылының уран-чечени.

Словарь-фразеологтук ажыл: чаргы, ча, торлаа, үзе шиидип бээр, парылтуткууш, көвегеп алган, ая, ажап-чиксек, хадың тозу деп сөстөрниң болгаш сөс каттыжышкыннарының уткалары болгаш ажы-ггалы.

Е.Т. Танова «Илбилиг согун» (3 шак).

Шииде Чеченмаа биле Мергенниң омур-хевирлерин дамчыштыр илби-шидини ажыглааш, эрткен үеже аян-чорукту көргүскени. Шииде шаандагы тыва амыдыралды чурааны, ооң фольклорлуг үндезиннери, кижизидикчи салдарлыгы, тыва литературада баштайгы хуулгаазынныгы болуп турары.

Словарь-фразеологтук ажыл: бумеранг, фантастика, орден-хавыялыг, приемник, магтар, джиннер, дээрги үреннер, дедир домак, пролетарий, Бээжин хоорайынче, үзүм-чигир, хымыс, албатылар, чал-чалар, хойутку, челбиш, даамылдар,

кара-өг, самбо, каратэ, уйгу-сигенчулуу, домкрат, курусук, быралаар.

Немелде номчулгага сүмелээн чогаалдар:

Е. Танова «Илбилиг согун». Ш. Суван «Алдын кушкаш».

6 класска чогаал өөредириниң шактарының хуваалдазы: Чогаалды номчуурунга болгаш сайгарылгазынга – 55 шак. Класстан дашкаар номчулгага – 9 шак.

Чугаа сайзырадылгазынга – 6 шак.

Өөредилге чылының дургузунда шээжилээр чогаалдар:

Тыва улустуң ырызы (шилилге-биле).С.А. Сарыг-оол «Күс».

С.К. Тока «Араттың сөзү» («Мерген» деп эгеден үзүндү).К.-Э. Кудажы «Маргылдаа».

М.Б. Доржу «Экии, Тывам!».

6-гы класстың тыва чогаалга календарь-тематиктиг план

№	Теманың ады	Шагы	Онаалгазы	Ай, хүнү		Капсырылга
				план	факт	
Кирилде кичээл 1 шак						
1	Литература - сөстүң уран чүүлү.	1	Чогаал дугайында мерген сөстөр, цитаталар тып келир.			
Икезээ. Эгээртинмес эртине-байлак – аасчогаалы. Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар (5шак). Чогаал теориязы (1 шак)						
2	«Ай, хун». «Угер канчап дээрже уне бергенил?», «Кижиканчап эн-не күштүг амытан болганыл?».	1	“Тыва улустуң тоолчургу болгаш төөгү чугааларын чыып бижиирин болгаш шинчилээриниң ажылдары”, номчуур, конспектилээр.			
3	«Чеди-Хаан сылдыс», «Кускенин чылга киргени»	1	Ада-иезиниң төрөөн черинде черлер аттарының дугайында медээ кылыр. Чылдың 12 аттарын дес-дараалаан чурум езугаар шээжилээр.			
4	«Уттуг-Хая дугайында тоолчургу чугаа», «Хайыракан дагларынын дугайында».	1	Чогаалга чүүлдештир чурук чуруур, ону камгалаар. «Тывада сураглыг черлер» деп проект кылыр.			
5	«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа».	1	«Амыр-Санаа» деп чогаалдан гиперболаның чижектерин тывар.			
6	«Кыры сөөгү», «Теве-Адар», «Хөөмейлээр Бүдүкпен».	1	Бүдүкпенниң омур-хевири. Кожуун, сумуларда хөөмейжилер. Мал-маганның ыдыктыг сөөктериниң дугайында медээ кылыр.			
7	Чогаал теориязы №1. «Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар».	1	А.Д.Арапчор “Тыва улустуң мифтери болгаш тоолчургу чугаалары” номчуур			
Тыва улустуң ырлары (3 шак). Чогаал теориязы (1 шак)						

8	Тыва улустун ырлары. Оларнын тывылганы.	1	Торээн черинин дугайында ырлар тып бижиир			
9	Тыва улустун ырларынын тематиказы Тыва улустун ырларынын дылынын уран- чечени	1	Доктаадыр.			
10	Кожамыктар.	1	Тыва хөгжүм ансамбльдары дугайында медээ кылыр. Улуг улустан кожамык чыыр.			
11	Чогаал теориязы №2. Ыр болгаш кожамык дугайында билиг.	1	Конспект кылыр			
Алгыш-йөрээлдер (3 шак)						
12	Алгыш-йөрээлдернин бөлуктери.	1	“Дөжек дой” база “Хылбык дой” байырлалдарга алгыш-йөрээлдерден бижиир, чогаадыр.			
13	Алгыш-йөрээлдернин утказы, тургузуу болгаш темалары.	1	Макталдар, чалбарыглар доктаадыр.			
14	Хам алгыштары.	1	1 хам алгыжын аянныг номчуур			
Авторлуг тоолдар (4 шак)+Чогаал теориязы (1 шак)						
15	Авторлуг тоолдар. С.Сарыг- оол «Агар сандан ыаш».	1	Арын 42 Чурук чуруур			
16	С.Сарыг-оол «Агар сандан ыаш». Уран-чечени.	1	Арын 42 №5 бижимел- биле харыылаар			
17	Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота дугайында билиг.	1	Чогаалчыларнын гиперболаны, литотаны ажыглап турарынын чижектери.			
18	С.Козлова «Аъттыг шеригжи кыс». Амгы шагнын тоолу.	1	Словарь-биле ажыл			

19	КДН.Н.Куулар «Дөрт тынныг Алдай-Чечен дугайында ыр».	1	Чижектер тывар			
Пкезээ. Ойнай-сылдай сойгалажыр...						
20	К.Кудажы «Маргылдаа».	1	Арын 49, Доктаадыр.			
21	С.Сурун-оол «Аът биле Оор».	1	Арын 50 №7,8 харыылаар аас-биле			
22	Чогаал теориязы. Метафора, диригжидилге дугайында билиг.	1	Чижектер тывар, созуглел-биле ажыл			
23	КДН. Ю.Кюнзегеш «Шартылаа биле Кымыскаяк», М.Доржу «Чекпе биле Дилги».	1	Аянныг номчуур			
24	КДН. М. Кенин-Лопсан «Билииргектиң билии биче», С. И. Крылов «Шиижек биле көге-буга».	1	Аянныг номчуур, чурук чуруур, баснянын утказынга дугжур улегер домак тывар			
Шкезээ. Элээдилерниң эрээн-шокар делегейи.						
25	С.Тока «Араттын созу». «Мерген».	1	Пейзажты доктаадыр			
26	С.Тока «Араттын созу». «Тас-Баштыг».	1	Арын 60 №8 бижимел-биле			
27	С.Тока «Араттын созу». «База кыш».	1	Арын 67, утказын эдерти чугаалаар			
28	С.Тока «Араттын созу». «Шаагай».	1	Арын 72 №4 аас-биле			
29	Ч.С. К. Чогаадыг 1. «Мээң авам». 2. «Иелерге мөгейиг»	1	Кылган ажылын чедир кылыр			
30	С.Сарыг-оол «Ол-ла Маскажык». Чогаалдың идеялиг утказы.	1	Арын 79 №3,6 аас-биле			

31	С.Сарыг-оол «Ол-ла Маскажык». Овур-хевирлерни көргүскени.	1	Метафоралар ушта бижиир			
32	С.Сарыг-оол «Ол-ла Маскажык». Дылынын уран-чечени.	1	Утказын эдерти чугаалаар Маскажыктын салым-чолу деп чогаадыг бижиир			
33	ЧСК. Чогаадыг «Күш-ажыл кижини каастаар».	1	Чедир бижиир			
34	Чогаал теориязы. Чечен чогаалдын маадырынын дугайында билиг.	1	Конспект кылыр, номчуур, арын 79-82			
35	С.Сурун-оол «Буяннын сергези». Тема, идеязы.	1	Арын 89, утказын эдерти чугаалаар			
36	С.Сурун-оол «Буяннын сергези». Дылынын уран-чечени.	1	Арын 89, №7,9 бижимел-биле харыылап эккээр			
37	М.Дуюнгар «Хлеб».	1	Утказын эдерти чугаалаар			
38	М.Дуюнгар «Хлеб».	1	Арын 95 айтырыгларга харыылаар			
39	ЧСК. Дыңнадыглар «Кым-даа, чуу-даа утгундурбаан».	1	Реферат кылыр			
40	КДН. К.Кудажы «Баштайгы олчам».	1	Утказын эдерти чугаалаар, чурук чуруур			
41	КДН. С.Сурун-оол «Ак анай билеАрбай-оол».	1	Кроссворд тургузар			
42	Ш.Суван «Кижиги-Бурус».	1	Ар 109 №14 чурук чуруур			
43	Ш.Суван «Кижиги-Бурус». Тоожунун тывалитературада туружу.	1	Ар 108,№12 викторина айтырыглары тургузар			
44	Ш.Суван «Кижиги-Бурус». Овур-хевирлерни чурааны.	1	Ар 109 №15 бижимел-биле кылыр			
45	Ш.Суван «Кижиги-Бурус».	1	Ава, төрөөн чер, найырал,			

	Дылынын уран-чечени.		эш-өөр дугайында шүлүктөн чогаадыр.			
46	КДН. К.Оргу «Алышкылар».	1	Айтырыгларга харыылаар			
IV кезээ. Ыт – шынчы өңнүк.						
47	Х.Ойдан-оол «Эзир». Тоожунун тема, идеязы.	1	Арын 113, №11 аас-биле, №3 аянныг номчуур			
48	Х.Ойдан-оол «Эзир». Ыттың портредин коргускени.	1	Арын 117 айтырыгларга харыылаар			
49	Х.Ойдан-оол «Эзир». Тыва улустун аас чогаалы-биле холбаалыы.	1	Арын 120, №2 бижимел-биле харыылаар			
50	ЧСК Чогаадыг «Ыт – кижинин өңнүү».	1	Чедир бижиир			
51	КДН. Ч.Куулар «Кудурук».	1	Утказын эдерти чугаалаар			
52	Ш.Суван «Азыранды». Чогаалдын идеялиг утказы.	1	Чурук чуруур, утказын чугаалаар			
53	Ш.Суван «Азыранды». Дылы болгаш уран-чечени.	1	Чогаал маадырынын омур=хевири тургузар			
54	Ч.С.К.Тест-биле ажыл	1	Номчулга кылыр			
IV кезээ. Төрөөн чуртум делгемнери...						
55	С.Сарыг-оол «Кус».	1	Чурук чуруур, кроссворд тургузар			
56	М.Доржу «Экии, Тывам!»	1	Аянныг номчуур			
57	А. Даржай «Өгге йөрээл».	1	Чурук чуруур			
58	КДН. А. Даржай «Тыва оглер». М.Кенин-Лопсан «Авамнын өө».	1	Аянныг номчуур			
59	С.Молдурга «Амытаннар чылы».	1	1 чылдын камгалалын кылыр, толевилел тургузар			
60	Чогаал теориязы. Проза	1	Кыска демдегелдер кылыр, теориязын			

	болгаш шулук чогаалдарынын ылгавырлыг талалары.		номчуур			
Үлкезээ. Көжеге-даа ажыттынды...						
61	В.Көк-оол «Чаргы». Персонажтарның омур- хевирлери.	1	Аянның номчулга			
62	В.Көк-оол «Чаргы». Чогаалдың кижизидикчи утка-шынарлыгы. Дылының уран-чечени.	1	Эпитеттер ушта бижиир			
63	Е.Танова «Илбилиг согун». Баштайгы хуулгаазын шии.	1	Рольдап аянның номчуур			
64	Е.Танова «Илбилиг согун». Шииниң фольклорлуг үндезиннери.	1	Арын 155, 167 айтырылгаларга аас-биле харыылаар			
65	Е.Танова «Илбилиг согун». Дылының уран-чечени.	1	Арын 167. №10 бижимел- биле кылыр			
66	КДН. Ш.Суван «Алдын кушкаш».	1	Утказын эдerti чугаалаар			
67	Ч.С.К.Хыналда ажил	1	Ооренгенин катаптаар			
68	Түңнел кичээл Номчулганың дургенин хынаары	1	Чайгы онаалгалар			
Ниити: 68 шак						

